

ВІДОБРАЖЕННЯ ВІННИЦЬКОЇ ТРАГЕДІЇ У ДЗЕРКАЛІ НАЦИСТСЬКОЇ ПРОПАГАНДИ

Стаття присвячена дослідженню пропагандистської кампанії нацистських ідеологів спрямованої на викриття репресивно-каральної акції радянської системи у Вінниці. На основі публікацій в окупаційній періодиці, плакатної та карикатурної графіки, листівок здійснюється спроба визначити місце та роль Вінницької трагедії в системі формування нового інформаційного простору на території окупованої України. Аналізується робота пропагандистів спрямована на підриг іміджу радянської влади за допомогою «Вінницького образу» більшовицького терору в очах світової громадськості. Характеризується масив періодики у якому відображено Вінницьку трагедію та визначаються основні вектори пропагандистів спрямовані на викриття винуватців злочину. Аналізується графічна продукція вінницької тематики у системі формування візуального образу ворога. Виокремлюються основні напрями ідеологічного тиску на свідомість українців. Наведено приклади використання віршованих творів для посилення емоційної складової впливу на свідомість читачів окупаційних газет.

Ключові слова: Вінниця, пропаганда, газети, плакат, карикатура, інформаційний простір, терор.

Olexandr Maievskyi

VINNITSA TRAGEDY IN THE MIRROR OF NAZI PROPAGANDA

The article investigates the propaganda campaign of Nazi ideology aimed at exposing the repressive and punitive action of the Soviet system in the winery. On the basis of publications in the occupation periodicals, poster and caricature graphics, flyers is an attempt to define the place and role of the Vinnytsia tragedy in the formation of a new system of information space in occupied Ukraine. Analyzes the work of propaganda aimed at undermining the image of the Soviet regime with the help of «Vinnitsa image» Bolshevik terror in the eyes of world public opinion. It is characterized by an array of periodicals, which covers the Vinnytsia massacre and determined the main vectors of promoters designed to expose the perpetrators of the crime. Graphics products Vinnitsa analyzed subjects in the system of formation of the visual image of the enemy. Singles out the main directions of ideological pressure on

* **Олександр Маєвський** — кандидат історичних наук, молодший науковий співробітник відділу історії України періоду Другої світової війни Інституту історії України НАН України (Київ, Україна) e-mail: alexandermaievskyi@gmail.com.

the consciousness of Ukrainians. Examples of the use poetic works to strengthen the emotional component of influence on the minds of readers of newspapers occupation.

Keywords: *Vinnitsa, propaganda, newspaper, poster, cartoon, information space, terror.*

Дослідження злочинів радянської влади на теренах України вже десятки років займають один із провідних напрямків, як вітчизняних так і зарубіжних дослідників, але до цього часу є відкритим питання ролі та місця пропаганди у системі формування інформаційного простору, та місця в ньому візуального образу «Вінниці» створеного нацистськими ідеологами, що і визначило мету та завдання статті. Вагомий внесок у розробку деяких аспектів визначеної теми здійснили: С. Стельникович¹, М. Селешко², К. Беркгоф³, Р. Подкур⁴ та інші.

Німецька пропаганда активно експлуатувала образи Вінницької трагедії завдаючи дошкільних ударів по іміджу радянського керівництва не лише в очах власного населення, а й світової громадськості. Викриття злочинів радянської влади набуло широкого резонансу серед представників європейських країн, адже німецькій пропаганді вдалося донести інформацію про страшні злочини радянського режиму у найвіддаленіші куточки континенту. Так, у газеті «Український доброволець» від 24 липня 1943 р. під закликом «Мечем помстимо Вінницю», та репортажем з Вінниці В. Жила: «Над розритими могилами...» було вміщено світлинку з місця подій, на якій зображено звернення до українців окупаційної влади (додаток 1). Це пропагандистське звернення було розміщене на велетенському щиті при вході на цвинтар і в ньому наголошувалося: «Українці й українки! Згадайте про те, що Ваші батьки, сини та брати яких тут закопано, є жертви кровожерливого Сталіна та його жидівських катів. Коли Ви можете тепер по християнському та почесно поховати їх, то цим завдячуєте Ви Німеччині та її переможним озброєним силам. Ці злочини не повинні однак залишитись без помсти! Німеччина б'ється з Вашим запеклим ворогом! Ідіть за німецьким проводом! Допмагайте остаточній перемозі над більшовизмом! Ваші батьки, сини та брати, що вони лежать тут закатовані, вимагають цього від Вас!». Коментар до фото наголошував: «Страшна трагедія тисячей українців повбиваних большевиками під Вінницею, викликала не тільки в Україні, але у

¹ *Стельникович С.* Вінницька трагедія як основа німецької антирадянської пропаганди (травень–жовтень 1943 р.) // *Вінниччина в роки Другої світової війни: 1939–1945: матеріали XXVI Всеукр. наук. іст.-краєзнав. конф. 10–11 жовтня 2014 р.* — В.: 2014. — С. 277–285.

² *Селешко М.* Вінниця: спомини перекладача комісії дослідів злочинів НКВД в 1937–1938. — Нью-Йорк–Торонто–Лондон–Сідней, 1991. — 211 с.

³ *Беркгоф К.* Жнива розпачу: життя і смерть в Україні під нацистською владою. — К.: Критика, 2011. — 455 с.

⁴ *Подкур Р.* «Великий терор» на Вінничині (1937–1938 рр.): діяльність територіального апарату органів державної безпеки, стереотипи світогляду чекістів // *Злочини тоталітарних режимів в Україні: науковий та освітній погляд: Матеріали міжнар. наук. конф. (м. Вінниця, 21–22 листопада 2009 р.) / Відп. ред. М. Тяглий.* — К.: НІОД, 2012. — С. 54–76.

цілому цивілізованому світі глибокий відрух обурення й відрази. До Вінниці приїждять щодня закордонні журналісти, лікарі, правники й письменники, щоб власними очима розглянути ще один доказ большевицького звірства⁵. Детальніша інформація, про іноземні делегації подавалася на першій шпальті «Одеської Газети» від 9 липня 1943 року під заголовком «Іноземні журналісти у Вінниці»: «...Серед іноземних представників присутні головний редактор газети «Пополо д'Італія», також представники преси Румунії, Словаччини, Швеції, Болгарії, Франції, Сербії та Данії. У поїзді на Україну іноземних журналістів супроводжував начальник відділу охорони здоров'я при німецькому східному міністерстві і голова слідчої комісії у справі про знайдені у Вінниці спільні могили д-р Вегнер. Журналісти детально оглядали могили, представлені докази, говорили з місцевими жителями, що дало можливість іноземним представникам особисто переконатися в злочині, скоєному радянською владою у Вінниці»⁶. Активно висвітлювалися враження делегацій робітників які приїздили до Вінниці: («Серби відвідали Вінницю»⁷), у публікації «Шведський радник про Вінницю»⁸ цитується згідно з повідомленням газети «Дагспостен» враження під час відвідування вінницьких масових могил шведського надрадника крайового суду Сета Бюрнера; інтерв'ю професора анатомії університету Гельсінкі Нііло Пессонена викладено у статті «Фінський учений про вінницький морд»⁹ та інші.

Додаток 1

⁵ Український доброволець. — № 11 (24.07.1943). — С. 1.

⁶ Одесская газета. — № 156 (09.07.1943). — С. 1.

⁷ Львівські вісті. — № 214 (19.09.1943). — С. 2.

⁸ Кремянецький вісник. — № 78 (03.10.1943). — С. 2.

⁹ Український вісник. — № 17 (22.08.1943) — С. 6.

Головними винуватцями страшного злочину автори цілком у руслі нацистської пропаганди назвали євреїв, які перебували на керівних державних посадах та несли службу в НКВС. Цей хід давав змогу закрити одразу декілька напрямів ідеологічного тиску на свідомість українців: 1) виправдати масові нищення євреїв на території України; 2) налаштувати місцеве населення супроти іудеїв та підживити побутовий антисемітизм; 3) сформувати відразливий образ ворога у свідомості толерантних представників українського народу. У тижневику «Холмська земля» від 29 серпня 1943 року вийшла публікація під заголовком «Вінницький злочин і жиди», в якій з перших слів називаються винуватці: «Вже з початку слідства у справі жахливого злочину НКВД у Вінниці, виявилася участь жидів в тих душогубствах. В часі масових арештувань і душогубств, керівником НКВД був жид Соклінський. Українка, яка була в службі родини цього жида, зізналася, що в убивствах в'язнів НКВД приймав участь також 13-ти літній син Соклінського, який з приємністю і на втіху свого батька, стріляв з пістолі у нещасні жертви НКВД... У зв'язку із стратою невинних людей, стоять зокрема шість слідчих суддів НКВД, з поміж яких п'ять були жиди. За їхніми вказівками відбувалися знущання й катування нещасних жертв...»¹¹ Більше конкретних винуватців названо у публікації «Вінницькі кати» на сторінках газети «Мозирські звістки» від 1 серпня 1943 року: «В настоящее время удалось установить, кто в 1937–39 гг. были ответственными руководителями НКВД в Виннице и, следовательно, виновниками винницких убийств. Во главе НКВД стоял жид Соколинский. Начальником секретного политического отделения был Ширни, тоже жид. Начальником особого отдела был жид Томшинский. Тюрьма НКВД в Виннице и отделение НКВД в городской тюрьме были под начальством следующих лиц: Райхмана (главного заведующего тюрьмой), Журавлева (его заместителя), Беккера (начальника отдела политических заключенных), Розенбаума (его заместителя). Из этих четырех ответственных лиц трое явных иудеев».¹²

У «Донецькому віснику» від 18 липня 1943 року було опубліковано статтю «Жидо-московські злочини у Вінниці» в якій детально описуються перші перепоховання жертв НКВД Цю трагічну подію німецька ідеологічна машина вдало перетворила на потужну пропагандистську акцію: «...в присутності представників райхсміністерства пропаганди, райхскомісара і генералкомісара, гебітскомісар п. Маргенфельдом поклав перший вінок і висловив від імені німецького народу і німецької влади своє співчуття населенню Вінничини... Після зложення вінка п. Маргенфельд виступив з промовою пропагандист генералкомісаріату п. Шульц: «...Стоїмо тут перед моторошною ілюстрацією, що малює політичну систему так званого комунізму. Це не випадкові могили. Це була система нищення кращих людей серед вас. Це те щастя, яке обіцяли совети на цьому світі... єдиний шлях українського народу до нового, щасливого життя стелиться поруч шляху, яким іде німецький нарід... Нерішучість, жалюгідний страх перед Сталіним і його жидівським урядом, млявість і егоїзм несуть

¹¹ Холмська земля. — № 35 (29.08.1943). — С. 3.

¹² Мозырские известия. — № 23 (01.08.1943). — С. 1.

загибель усьому народові, спричинять нову розправу, призведуть до нових потоків української крові...». Після панахиди звернувся до на роду з словом єпископ Євлогій: «Господь Бог змилювався над нами і послав нам порятуння від благодійної руки німецького народу і його Вождя Адольфа Гітлера. Всі ми повинні прийти на допомогу німецькому народові і чесною працею та відданим серцем прискорити перемогу над большевизмом». Після слова єпископа звернувся до присутніх голова міста професор Севастіанов»¹³. Самі заголовки публікацій давали відповіді на питання, хто ж був винуватцем трагедії, як то «Кошмарний большевицько-жидівський злочин»¹⁴, «Жидо-большевицькі кати»¹⁵.

Доволі часто усна агітація та пропаганда знаходила масовий відгук серед реципієнтів, а тим більше, у випадку наявної ілюстрації страшного злодіяння. Особливо сильне враження ця подія справляла на населення Вінниччини, яке втратило близьких і рідних людей. У розпачі та з люті до радянського режиму вінничани плекали ідею помсти і були найбільш вразливими, з психологічної точки зору, до пропагандистських закликів.

Доволі часто задля того, аби підкреслити, що увесь цивілізований світ прикутий увагою до Вінницької трагедії, на сторінках окупаційної преси з'являлись тексти з підкресленими заголовками від іноземної преси. Наприклад, на сторінках вісника добровольчих загонів «Набат» від 7 серпня 1943 року з'явилась публікація під заголовком «Французская газета о винницких могилах»¹⁶ зі стислим викладом вражень французького кореспондента газети «Матен», який відвідав вінницькі поховання. На сторінках «Одеської газети» від 11 червня 1943 року вміщено огляд «Німецька преса про вінницьку трагедію», в якій наводяться короткі цитати з німецького видання «Дойче Альгемейне Цайтунг» та «Берлінер Берзен Цайтунг»¹⁷ задля того, аби підтвердити правдивість своїх слів. Іноді подавались навіть фото статей німецької періодики (додаток 3), як то на сторінках «Нової доби»¹⁸. На шпальтах «Олевських вістей»¹⁹ передрукували враження головного редактора часопису «Неа Європі», який виходив Салоніках, передову статтю шведського часопису «Дагс Постен» «Большевизм

Німеччина преса про вінницьку трагедію

Додаток 3

¹³ Донецкий вестник. — № 76 (18.07.1943). — С. 3.

¹⁴ Нове українське слово. — № 141 (18.06.1943). — С. 1.

¹⁵ Рідна земля. — № 32 (08.08.1943). — С. 6.

¹⁶ Набат. — № 22 (28.05.1943). — С. 2.

¹⁷ Одесская газета. — № 158 (11.07.1943). — С. 2.

¹⁸ Нова доба. — (Берлін) № 28 (11.07.1943). — С. 3.

¹⁹ Олевські вісті. — № 44 (30.10.1943). — С. 3.

показав у Вінниці своє обличчя» вона процитована на сторінках газети «Дзвін волі»²⁰ та багато інших.

В окупаційній пресі вміщувалися статті, що постійно підживлювали інтерес до подій, публікуючи звіти комісії, виступи пропагандистів, статистичні дані, та іншу інформацію, периферійна ж преса просто передруковувала інформацію, часто навіть не змінюючи заголовку. Так, під заголовком «Вінниця — місто плачу» вийшли публікації в періодичних виданнях «Нова доба» (Бердичів)²¹, «Вісті Лохвиччини»²², «Овручські вісті»²³, «Рідна нива» (Пирятин)²⁴ та багато інших. Проте, варто зазначити, що периферійна преса, дублюючи матеріали провідних видань, також наповнювала пропагандистською інформацією свої шпальти. На сторінках «Хмільницьких вістей» ціла шпальта висвітлює вінницькі події під різними заголовками «Терор системою. Вінниця як зразковий приклад діяльності НКВД» та «На місці вбивства у Вінниці»²⁵. Подекуди публікації були дійсно сенсаційними та привертали увагу читачів не агітаційно-пропагандистськими заголовками а змістовим наповненням. Так на сторінках «Іванківських вістей» від 22 серпня 1943 року вийшла публікація під заголовком «Большевизм — це розстріли, голод, каторга, жорстоке рабство. Українці! Знищуйте большевицьку заразу, допомагайте переможно закінчити війну. Вінниця — документ советського терору». У ній подавалося 8 груп, на які умовно були поділені жертви вінницького терору: «...Головна частина — колгоспники... Друга група охоплювала, передусім в 1937–38 рр. всіх «бувших», тобто священиків, офіцерів, високих урядників, дворян, інших інтелігентів, які уникнули розстрілу за попередніх років. Третя група — це всі талановиті одиниці з армії, передусім по упадку Тухачевського... Четверта група — це групи тих, яких підозрівали, в тому, що вони мають зв'язки з ворожими для народу елементами...Окрему групу становили ті, яких підозрівали у зв'язках з закордоном... причиною розстрілу була колекція закордонних поштових марок. В іншому навіть дозволений урядом обмін метеликами, зроблений одним професором зоології за посередництвом відповідних установ став приводом до вбивства. У вінницькій збірці знайдених предметів є й такі підстави розстрілу як альбом поштових карток з Італії, виказ книжок видавництва Ульштайна та інші... Шоста група убитих — це результат переслідування релігії большевизмом... Сьомий рід переслідувань був скерований проти національних меншостей... НКВД переслідувало також всіх членів партії та урядового апарату, які не були цілковито певними комуністами...»²⁶. Виокремлюючи сьому групу, видання додало ілюстрацію у вигляді карикатури (додаток 4), яка б мала проілюструвати дані щодо знайдених у похованнях небагатьох поляків та інших представників національних меншин, а також ставлення до галицьких українців, які вважалися небезпечними для

²⁰ Дзвін волі. — № 61 (01.08.1943). — С. 3.

²¹ Нова доба (Бердичів). — № 66 (11.08.1943). — С. 3.

²² Вісті Лохвиччини. — № 57 (12.08.1943). — С. 3.

²³ Овручські вісті. — № 2 (14.08.1943). — С. 3.

²⁴ Рідна нива (Пирятин). — № 178 (11.08.1943). — С. 3.

²⁵ Хмільницькі вісті. — № 29 (28.07.1943). — С. 3.

²⁶ Іванківські вісті. — № 34 (22.08.1943). — С. 3.

радянського режиму. Дуже популярною виявилася карикатура, яка передруковувалася у багатьох окупаційних виданнях, та слугувала основою листівки — карикатури «Гойдалки над братськими могилами»²⁷ (додаток 5) Іншою не менш популярною карикатурою, яка повторювалася у багатьох виданнях та виступала ілюстрацією заголовків «Вінницький сад смерті» стала карикатура «Вінницький садівник» (додаток 6)²⁸.

Додаток 4

Додаток 5

Додаток 6

²⁷ Нова Шепетівщина. — № 80 (17.10.1943). — С. 3.

²⁸ Нове життя (Первомайськ). — № 38 (18.08.1943). — С. 2.

Оскільки переважна частина жертв були українцями, то відповідно виходили заголовки «Большевистская национальная политика лучше всего проявилась в Виннице»²⁹. Перенасиченою виглядає шпальта газети «Дзвін волі», на якій під головним заголовком «Именем Союза Советских Социалистических Республик» — жиди нищили наш нарід» оприлюднено одразу 7 статей із підзаголовками: «Висновки комісії», «Мандрівка поміж трупами», «Масові могили під гойдалками», «Розпізнано 250 вбитих у Вінниці», «Похорони першої і другої групи жертв», «Міжнародня лікарська комісія у Вінниці», «Вінниця демаскує справжнє обличчя большевизму»³⁰.

У періодиці часто публікувалися розповіді від першої особи, як то, наприклад, стаття на сторінках «Чортківської думки» «Що розповідає очевидець за Вінницю»³¹.

Окрім місця у німецькій пропаганді посідали вірші та присвяти з цієї теми. Яскравим прикладом може слугувати вірш Володимира Рудакова «Мать Винницы» опублікований на сторінках «Азовського вісника» від 14 серпня 1943 року:

«Если у матери
Только один —
Стройный,
Красивый
И ласковый сын,
Как же,
Истерзанным сердцем
Горя,
Как же такого
Не ждять до утра?
Шипом змеиным
Угрозы ползли,
В сердце впивались,
Давили,
Жгли.
Сына родного
Стреляли в упор:
Всюду разгуливал
Красный террор.
Винница.
Ночи.
Трупы людей...
Ненависть льется
Сильней
И сильней.

²⁹ Буг. — № 164 (27.07.1943). — С. 4.

³⁰ Дзвін волі. — № 61 (01.08.1943). — С. 3.

³¹ Чортківська думка. — № 32 (08.08.1943). — С. 6.

В битву пойдем мы
Путем фронтовым:
Мы не забудем —
Мы отомстим!
...Ночи кровавые
Винницы мать
С ужасом будет
Всегда вспоминать:
Сына любимого -
Взгляд его,
Стан,
С пятнами темных
От выстрелов ран.
Был он у матери
Только один —
Стройный,
Красивый,
И ласковый сын³².

А також вірш «Вінниця» Петра Карпенка-Криниці опублікованого на сторінках «Іванківських вістей» від 17 липня 1943 р.:

Тепер могили тут ... І сум, як туга яворина,
Живі серця, людей, живих пронизує до дна...
О, Вінниця! Це ти, моя катована Вкраїно,
Моя безсмертна мати, непокірна сторона...
Це ти, що для пройдисвітів тупих була, мов бранка,
Терпіла муки Сталіна, печаль московських пут,
Щоб ми забула Січі Запорізької світанки,
Себе забули і героїку Базару й Крут.
Ти чуєш, бою грім... Дивися ж, степова Елладо,
І зрозумій, хто ворог твій і де твій шлях в житті...
Хай буде Вінниця для нас, як матері порада,
Хай буде клятвою, що ми не звернемо з путі³³.

Такі рядки знаходили відгук серед читачів періодики, адже підсилювали емоційне забарвлення трагічних подій і в легкій для сприйняття формі надовго закарбовувалися у пам'яті реципієнтів.

Реакція радянської пропаганди, що спромоглася на відповідь лише через півтора місяці після того, як німецька пропаганда на всю Європу підняла питання сталінських репресій у Вінниці, породила нову хвилю публікацій після того як вийшло «Надзвичайне повідомлення про Вінницькі масові могили», ця

³² Азовский вестник. — № 51 (14.08.1943). — С. 3.

³³ Іванківські вісті. — № 34 (22.08.1943). — С. 3.

резонансна подія довгий час проходила без коментарів і за відсутності будь якої публічної реакції з боку радянських органів влади та пропаганди. Лише 12 серпня 1943 року Радінформбюро опублікувало на першій шпальті газет «Правда» та «Известия» статтю під заголовком: «Очередная провокация фашистских людоедов»³⁴ (додаток 7) — ця публікація наштотувалась на потужну і розгромну інформаційну силу, яка проявила себе у нищівних публікаціях, як то: «Гістерія. Советське надзвичайне звідомлення про вінницькі масові могили»³⁵, «Брехня не виправдує ката Сталіна»³⁶, «Не спростувати кату Сталіну своїх злочинів»³⁷, «Вирок і злочин»³⁸, «Вінницькі жертви «самі себе повбивали»³⁹ та багато інших, які критикували не лише змістовну частину повідомлення, а й стиль викладу: «...Це советське надзвичайне звідомлення про Вінницю написане грубим стилем московського босяка і хулігана, в якому, щоправда, немає матюків, ані «сукиних синів», але зате багато інших грубих лайок, які здаються трохи дивні для урядового советського інформаційного бюро, навіть якби вони не були звернені проти представників європейських держав і народів. «Банда агентів», «підкуплені провокатори», «горлорізи», «обманці» і т. п. це є ті епітети, що ними урядово опльовує Советський Союз представників європейських держав і народів європейської науки і громадянства.

Додаток 7

³⁴ Сообщения Советского Информбюро в 8 томах. — Т. 5: июль–декабрь 1943. — Москва: Издание Совинформбюро, 1944. — С. 71–73.

³⁵ Олевські вісті. — № 36 (04.09.1943). — С. 2.

³⁶ Рідне слово (Звенигородка). — № 77 (28.08.1943). — С. 2.

³⁷ Іванківські вісті. — № 36 (12.09.1943). — С. 3.

³⁸ Голос. — № 40 (03.10.1943). — С. 1.

³⁹ Бобринецький голос. — № 35 (03.09.1943). — С. 2.

Поминаючи, що такий стиль трохи непристойний, він до того ще гістеричний...». Подібні повідомлення від Радінформбюро, часто піддавалися критиці з боку німецької пропаганди та висміювалися на сторінках окупаційних видань. Вміла контрпропаганда дала змогу німцям на протиставленні фактів, а в окремих випадках завдяки стильовому оформленню вдало маніпулювати суспільною свідомістю та підігрівати інтерес населення до радянській заяв. При цьому акцентувалась увага на викладі матеріалу і на тому, що Інформбюро СРСР витримало занадто довгу паузу та, навіть давши офіційну позицію, щодо вінницьких жертв, вживало образливі епітети стосовно німців. Окрім терміну «гітлерівці» у публікації вживались епітети: «гітлеровские жулики», «гітлеровские агенты», «живодёры», «матёрые немецкие мошенники», «немецкие палачи», «немецкие провокаторы», «фашистские людоеды», «немецкие бандиты», «фашистские палачи», «немецкие захватчики», «гітлеровские меравцы», «немецко-фашистские злодеи», «немецкие оккупанты», «фашистские волки», «гітлеровское зверьё», «палачи», «Берлинские провокаторы», «убийцы», «кроважодное зверьё»⁴⁰.

Додаток 8

Додаток 9

Викривальні публікації часто ілюструвалися карикатурними зображеннями. Найбільш популярними з яких були: «Офіційне спростування Совінформбюро» (додаток 8) на якому зображувалася розлючена фізіономія Сталіна, що проривається з пістолетом у руці через аркуш з написом «Офіційне спростування Совінформбюро», а нижче «Наказую спростувати!» та підпис Й.Сталін. З дула пістолета ще йде дим, а під ногами зі зв'язаними руками замордований і знеособлений труп жертви. Інша, не менш популярна карикатура, яку часто можна було зустріти на сторінках окупаційних видань, це — «Агентство Рейтер і ТАСС» (додаток 9), щоправда ця робота з'явилася раніше за попередню карикатуру і стосувалася Катинського злочину, але за браком ілюстративного матеріалу зі зміненою підтекстовкою або взагалі без неї вона іноді виступала і

⁴⁰ Сообщения Советского Информбюро в 8 томах. — Т. 5... — С. 71–73.

ілюстрацією до «радянського спростування». Вона зображувала Сталіна, який з закривавленими руками та у заплямованому кров'ю одязі намагається відмитися під двома кранами з написами «Рейтер» та «ТАСС». Задля того аби підкреслити єврейське засилля в ЗМІ Європи та СРСР, а також викликати недовіру до агентств новин, крани виконані у вигляді голів із гіперболізованими семітськими рисами.

Окреме місце у публікаціях окупаційної преси займають пост-рефлексійні публікації та анонси книжок, присвячених страшній трагедії, публікації, які висвітлювали по жертви на меморіал та пам'ятник. Так, на сторінках газети «Нове життя» проанонсували появу книги «Злочин у Вінниці», надрукованої Трембовецьким, «зазначивши, що це — не велика, але жваво і цікаво на писана книжка. Сам автор як учасник комісії для розкопок бачив на власні очі увесь жах Вінницького злочину. Він присвятив свою книгу «мученикам українцям», які безвинно загинули у катівнях Вінницького НКВД...»⁴¹. У нарисі Олександра Сосулі «Під асфальтом танцювального майданчика» на сторінках «Нового Українського слова»⁴², висвітлювався збір по жертв на пам'ятник: «...До кінця липня 1943 р. зібрано 192.697 крб. 58 коп., з яких місто Вінниця по жертвувало 81.328 крб. 75 коп., Вінницький район 58.462 крб. 83 коп., міста Монастирище 41.540 крб., Гайсин — 750 крб., Немирів — 1 245 крб., Вороновиця — 365 крб. і т. д. Сербський журналіст Р.В. Живадикович по жертвував 2.000 крб., делегати селян Київщини 3705 крб...»⁴³. На сторінках тижневика «Труд» під заголовком «Біла книга про Вінницю» проанонсовано: «в Германии издана специальная «Белая книга», в которой собраны материалы и протоколы специальной комиссии, обследовавшей открытые могилы. Эта «Белая книга» названа «Официальный материал о массовых убийствах в Виннице». Выход в свет этих материалов, несомненно, вновь привлечет широкое общественное мнение всех европейских народов к страшным винницким могилам»⁴⁴.

Окрім безлічі статей, якими «вибухнула» окупаційна преса, німецька пропаганда випустила і серію плакатів «Вінниця» (1943 р.). У них поєднувалось художнє зображення з фото світлинами, на яких зафіксовано зображення вбитих людей, процес ексгумації, впізнання загиблих матерями та дружинами. Основним завданням цієї серії плакатів стало пробудження ненависті до євреїв, дискримінації радянської влади та апеляція до інстинкту самозбереження. Плакат «Винница» (додаток 10), в якому вдало поєднано художнє зображення комісара з гіперболізованими стереотипними семітськими рисами, якраз і мав на меті викликати рефлексію у свідомості населення на подальші антиєврейські закиди німецької пропаганди. Фігура комісара зображена на червоному фоні, який німецькі політтехнологи використовували як символ радянської влади і в той же час як символ крові, для підсилення негативної конотації. На кашкеті енкаведиста автор плакату зобразив також і червону зірку. Чорний зловісний

⁴¹ Нове життя (Старокостянтинів). — № 55 (05.10.1943). — С. 4.

⁴² Нове українське слово. — № 191 (15.08.1943). — С. 4.

⁴³ Нове українське слово. — № 194 (19.08.1943). — С. 3.

⁴⁴ Труд. — № 28 (16.07.1944). — С. 2.

силует з наганом, який націлений на реципієнта — був покликаний демонізувати образ ворога та задля подальшої маніпуляції пробудити в необхідному руслі інстинкт страху.

Додаток 10

Додаток 11

Серію «Вінниця» представляє і плакат «Вінниця. Не забувай того, що було!» (додаток 11). У чорний фон серпа і молота автор вмістив 18 фотографій з місця трагедії. Червона фарба використана для зображення кривавого радянського режиму і крові, що стікає з державної емблеми. Подібна композиція часто зустрічається і в ОУНівській пропаганді, оскільки іконографічно повністю відповідає ілюстративному образу констатаційного гасла «Серп і молот — смерть і голод». До «Вінницької» серії належить і плакат «Вінниця. Всегда помни об этом!» (додаток 12). В плакаті поєднуються зображення двох жінок, які в горі обіймають одна одну, а візуальний ряд формують шість фото з місця подій. До кожної світлини додано короткий коментар-підтекстовку: «На месте трагического открытия ежедневно наблюдаются страшные картины отчаяния обезумевших от горя людей», «Судебно-медицинским вскрытием установлено, что все без исключения жертвы были убиты выстрелами в затылок. На многих трупах обнаружены следы пыток (проломы черепа, повреждения костей, и т. д.), «Потрясающая весть

Додаток 12

облетела всю область. Население устремилось в город для опознания своих близких», «Кровь невинно замученных вопиет о мщении. Настанет час, когда врага народа Сталина настигнет суровая кара всех угнетаемых им народов СССР», «Панихида по жертвам кровавых палачей НКВД», «Народы СССР никогда не забудут и не простят Сталину совершенных им злодеяний и преступлений».

Якщо окупаційна преса та плакати, призначені для українського населення, основний акцент ставили на «жіночому горі», зображуючи переважно заплаканих, вбитих горем жінок, то німецька пропаганда для Західної та Східної Європи основний акцент переносила на невинно знищених радянським режимом дітях. Прикладом є розповсюджений у Сербії плакат «Вінниця. Масова гробниця українських робітників і селян» (додаток 13) Плакатний аркуш стилістично витриманий у стилі серії «Вінниця», на ньому також поєднується художнє зображення із двома фотосвітлинами. На помаранчевому фоні аркушу зображено дві постаті — енкаведиста з семітськими рисами у плащі та наганом у руці, націленим на беззахисного підлітка, який перелякано здимає руки вгору закриваючи себе від небезпеки. Під світлинами, які зафіксували жінок над горами ексгумованих трупів, дрібним шрифтом розміщено напис «У масових гробницях Вінниці знайдено дуже багато дитячих трупів».

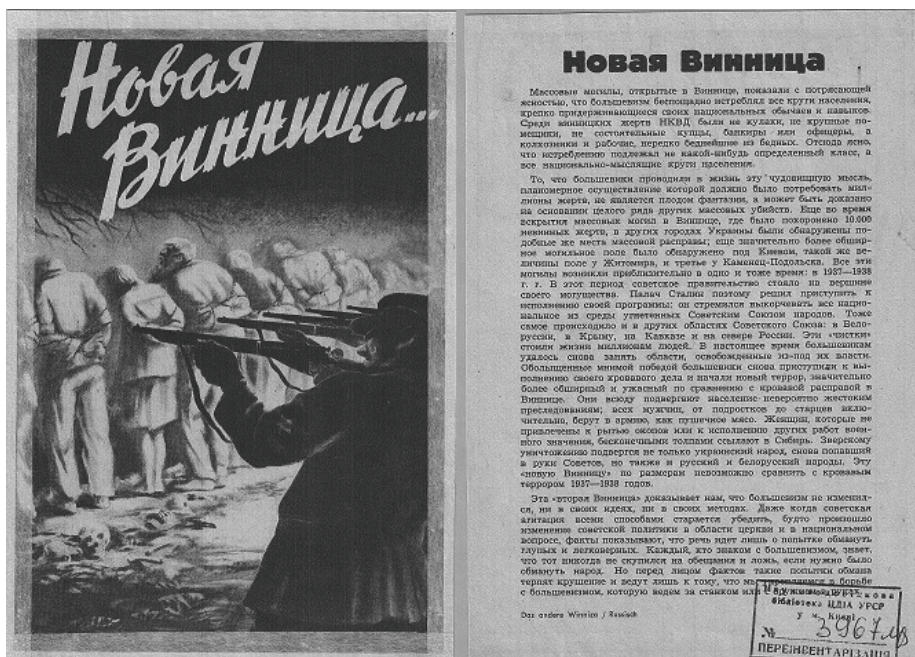
Додаток 13

Додаток 14

Образ Вінниці, як одіозного прояву сталінського терору, доволі часто завдяки німецьким пропагандистам експлуатувався демократичними європейськими художниками. Так у липні 1944 року у Франції з'явився плакат «Попередження Сталінського терору» (додаток 14).

Образ «Вінниці» майже до кінця війни був актуальним для німецької пропагандистської машини, яка щораз вдавалася до роз'ятрення у свідомості українського населення страшних злочинів сталінського режиму. Після того, як німецькі війська зазнали перших відчутних поразок на Східному фронті і були вимушені частково звільнити окуповану територію України, одразу вдалися до нових акцій, розповсюджуючи повнотекстову кольорову листівку «Новая Винница...» (додаток 15). На якій зобразили чоловіків та жінок зі зв'язаними за спиною руками, що стоять на землі всіяній людськими кістками та черепами, а за їх спинами радянські енкаведисти тримають їх під прицілом. На звороті текст, який наголошує на тому, що більшовики повернувши собі звільнені області, розпочали новий терор, який є значно страшнішим за криваву вінницьку розправу. «Они всюду подвергают население невероятно жестоким преследованием; всех мужчин, от подростков до старцев включительно, берут в армию как пушечное мясо. Женщин, которые не привлечены к рытью окопов или к исполнению других работ военного значения, бесконечными толпами ссылают в Сибирь... Эта «вторая Винница» доказывает нам, что большевизм не изменился, ни в своих идеях, ни в своих методах. Даже когда советская агитация всеми способами старается убедить, будто произошло изменение советской политики в области церкви и в национальном вопросе...».

Додаток 15

Масова агітаційно-пропагандистська кампанія «Вінниця», яку розпочали німці, безсумнівно, мала свої наслідки не лише для населення України, а й для усього цивілізованого світу. На жаль, зараз складно проаналізувати, який же

рівень впливу, та які наслідки вона мала, але той факт, що ця тема знаходила відгук серед багатьох мільйонів людей є беззаперечним. Радянський тоталітарний режим доклав усіх зусиль аби замовчати та стерти з суспільної пам'яті цю страшну подію. Відразу після відновлення радянської влади були репресовані учасники «вінницького слідства» та зачищені всі натяки на радянський злочин шляхом перейменування, а згодом і ліквідації пам'ятника. Згодом на Нюрнберзькому процесі інформація вінницького злочину не прозвучала і була табуована радянською дипломатією. Але саме завдяки німецькій пропаганді «вінницький злочин» залишився в національній пам'яті українців, та згодом, у роки «Холодної війни» став потужним аргументом у інформаційній війні. Про це свідчить публікація «Масові могили у Вінниці знову заповнені жертвами большевицького народовбивства» на сторінках щоденної газети «Свобода»⁴⁵ (додаток 16) та на шпальтах інших діаспорних видань. Пам'ять про страшні злочини Сталінського режиму на довгий час закарбувалися в пам'яті українського народу, а «Вінницька трагедія» назавжди залишиться чи не одним із найбільших злочинів, який викрив один тоталітарний монстр задля боротьби супроти іншого.

Додаток 16

REFERENCES

1. Berkhof, K. (2011). *Zhnyva rozpachu: zhyttia i smert' v Ukraini pid natsysts'koiu vladoiu*. Kyiv. [in Ukrainian].

⁴⁵ Свобода. — № 159 (12.07.1950). — С. 1.

2. Podkur, R. (2012). «Velykyj teror» na Vinnychyni (1937–1938 r.): diial'nist' terytorial'noho aparatu orhaniv derzhavnoi bezpeky, stereotypy svitohliadu chekistiv. *Zlochyny totalitarnykh rezhymiv v Ukraini: naukovyj ta osvitnij pohliad*: (pp. 54–76) Abstracts of Papers '2012, (M. Tiahlyj, Ed.). Kyiv. [in Ukrainian].
3. Seleshko, M. (1991). *Vinnytsia: spomyny perekladacha komisii doslidiv zlochyniv NKVD v 1937–1938*. N'iu-Jork–Toronto–London–Sidnej. [in Ukrainian].
4. Stel'nykovych, S. (2014) Vinnyts'ka trahediia iak osnova nimets'koi antyradians'koi propahandy (traven'–zhovten' 1943 r.) Abstracts of Papers '14: *Vinnychchyna v roky Druhoi svitovoi vijny: 1939–1945*. (pp. 277–285). [in Ukrainian].

Дата надходження до редакції: 07.08.2016.